

**Ювелірні вироби Т. В. Письменної
на космічну тематику з колекції
музею історичних коштовностей України.**

Серед виробів українських ювелірів з колекції Музею історичних коштовностей України, що експонувалися влітку 2006 року на виставці "Сучасне ювелірне мистецтво України", можна було побачити твори художника-ювеліра з Сімферополя Т. В. Письменної, присвячені темі космосу. Це гарнітур під назвою "Космос" та брошка "Космічний пейзаж", виконані ще у 1985 році (Рис. 1а, б, в).

Ювелірне мистецтво особливо вирізняється умовністю та символікою, але у пам'ятках давнини (Середземномор'я, Древній Єгипет, Скіфія та ін.) й наступних епох часто проглядається відображення цілих історичних періодів, життя видатних особистостей та ін.

Сучасне ювелірне мистецтво хоча й характеризується стилізацією, художнім відбором, узагальненнями, виявляє як єдність з усім мистецьким процесом, так і продовження давніх традицій. До таких можна віднести і твори Т. В. Письменної, яка в пошуках актуальних сучасних тем побачила в подіях, пов'язаних з освоєнням космосу, цікаві зображальні мотиви.

Тамара Василівна Письменна народилася у 1935 році в місті Сімферополь. У 1959 році закінчила архітектурний факультет Новосибірського інженерно-будівельного інституту. Ювелірною справою займалася з 1970 року. Працювала художником-ювеліром на Кримському художньо-виробничому комбінаті. Вона належить до покоління шестидесятників. Це були роки початку космічної ери — часом трагічного, але й славетного. Зі щойно побудованих небачених досі споруд — космодромів — стартували космічні апарати, що вперше подолали земне тяжіння, на землю передавалися фотографії ландшафтів планет, поверхнею Місяця пересувалися місяцеходи... Космічні дослідження стали першочерговими державними справами. Подією планетарного значення став політ першого космонавта Юрія Гагаріна. Статті про пілотовані космічні польоти повністю займали перші сторінки центральних газет. Ці газети перечитували цілими сім'ями, колективами, громадами та зберігали. Тоді всі вважали, що ось-ось космічні кораблі полетять на Місяць, на Марс та ще далі — до далеких планет, будуть відкриті нові планети, відбудеться

контакт з інопланетянами. Тему космосу стали активно розвивати письменники-фантасти, які передбачали у своїх творах захоплюючі міжзоряні подорожі, вражаючі наукові відкриття. Скрізь люди заговорили про освоєння космосу. Відбулися польоти на Місяць. Недалекими здавалися часи, коли "на Марсі будуть яблуні цвісти".

У 70-80-х роках інтерес до космосу не зменшується. Космічні дослідження розгортаються. Перебування космонавтів на космічних кораблях і станціях стає довготривалим. Започатковується співробітництво науковців й дослідників різних країн, на орбіті працюють міжнародні екіпажі. Цікаво, що ще Юрій Гагарін, перетинаючи під час польоту західну півкулю, "не міг не згадати хлопців, які намірювалися рушити вслід за нами (радянськими космонавтами) в космос"¹.

У приватних розмовах космонавти, говорячи про своїх колег-товаришів підкреслювали, що робота в космосі часто вимагає не тільки виняткових знань а й мужності, героїзму. З головної трибуни СРСР звучали слова: "Слава героям космосу!"

Ювелірні вироби Т. В. Письменної відбивають піднесені настрої тих часів. Це мельхіорові прикраси зі вставками напівкоштовного каміння; окремі вироби пов'язані між собою за сюжетами, композицією, колоритом. Гармонія побудована на поєднанні сріблястих, білуватих, сіруватих, оранжувато-червонуватих кольорів.

Гарнітур "Космос" складається з двох предметів: колье (Н — 217,5 мм) та брошки (55x73 мм) (Рис. 1а, б). Обидва твори, як і належить, виконано в єдиному ключі й мають по-суті картинну композицію, яку можна визначити як "фігура в пейзажі". Пейзажною є і брошка "Космічний пейзаж" (65x60 мм) (Рис. 1в). У цьому можна вбачати привнесення принципів реалістичного живопису та скульптури в ювелірне мистецтво, що по-своєму властиво роботам ювелірів різних епох, як давнини так і новітнього часів: зокрема, Давнього Єгипту, бароко, модерну, а також виробам майстрів радянської школи, котрі, в свою чергу, спиралися на багаті традиції світового та російського і українського ювелірного й образотворчого мистецтва.

Обриси та загальні ритми виробів побудовано на обтічних, заокруглених лініях, що відповідає плавним лініям Всесвіту — округлим та еліпсоїдним абрисам галактик, скупчень газів, зірок, планет та їх орбіт, багатьох супутників, вулканічних та ударних кратерів на поверхнях планет. Наближена до округлої форма прикрас асоціюється й зі своєрідними вікнами у космос — частинами техногенних речей, що використовують для спостереження за космічним простором: ілюмінаторами космічних кораблів, об'єктивами фото та кіно апаратури, а також лінзами телескопів. Глядач немов бачить ділянку неба,

Рис. 1 (а, б, в). Твори Т.Письменної: гарнітур "Космос" та брошка "Космічний пейзаж".

безпосередньо спостерігає за роботою космонавта через об'єктив апаратури, яка транслює зображення на Землю.

У виробі гармонійно поєднані плавні лінії білого металу та каменів, огранених опукло та кабошонами. Для прикрас було використано камені, властивості яких диктують саме такий тип огранки: прозорий кварц, агат (сердолік, халцедон), яшма. Мінералог професор В. А. Нестеровський уточнив, що це льодистий кварц — водяно або мутно-прозорий, агат казахстанського типу хмароподібного забарвлення, сіруватий халцедон.

У гарнітурі домінує кільце — річ крупна, масивна та концептуальна за рішенням теми, композицією. Кільце має симетричний відносно центральної осі геометрично окреслений силует (Рис. 1а). Його конструкція має наче б то просту, але продуману форму, завдяки чому виріб красивий у художньому плані. Ділянку шиї огинає плавна трубчаста дуга із застіркою ззаду та рухливими кріпленнями по боках. Далі, десь через рівень ключиць, спускаються тонші, зі скручених по спіралі тонких дротиків, трохи увігнуті до середини. Нижче — вже на передній частині — вони входять у вузькі зверху і розширені до низу рогоподібні трубочки з двома об'ємними обідками на кожній, приєднані трохи вище середини до еліпсоподібної, наближеної до округлої, центральної частини прикраси.

В центральну частину колье вписано космічний пейзаж із постаттю космонавта в центрі. Композицію побудовано на засадах монументальності: схематична чіткість, художня симетрія, певна героїзація, піднесеність. У пейзажі поєднано умовність та реальність. Це не відразу й помітно. Але при уважному розгляді стає зрозумілим, що вертикальні бокові частини, обмежені ззовні еліпсом оправы та хвилясті до середини, є суто художнім вимислом. Тут автор вирішувала досить складне, відоме митцям, зокрема майстрам монументального живопису, завдання, коли треба зобразити те, що не має конкретних видимих рис, або може бути передане тільки у стислому знаковому вигляді: наприклад, різні поняття — космічний холод, лінії магнітних полів, астрономічні відстані, а також видимі, але, так би мовити, розчинені на величезних обширах у космосі об'єкти — планетарні туманності, газу — пилові хмари, міжзоряний простір та ін. Для задуму добре підібрано камені — мутно або водяно-прозорий льодистий кварц, що має вигляд криги з прозорішими й мутнішими ділянками, білуватими та темними вкрапленнями, немов вморожені сніг і пил. Цими вставками — умовними кулісами з боків — образно асоціативно змальовано позаземний світ далекої планети або супутника з холодом і льодом із заморожених газів, розрідженою атмосферою чи екзосферою, дуже слабким освітленням. Ідеї відповідає форма каменів. Їх внутрішні краї автор позначила плавними довільними рисуночними лініями. Між ними відкривається ділянка у формі звистого шляху чи потоку, що підноситься вгору серед крижаних просторів.

Постать космонавта закомпонована посередині між космічними льодовиками — портретно. Вона виготовлена з мельхіору об'ємною в техніці лиття за восковою моделлю. За відомою художньою схемою фігура водночас і ділить, і об'єднує, утримує пейзаж у форматі й за жанровими ознаками тяжіє до монументальності. Рух нагадує схему давньоєгипетського канону: обличчя (в даному разі під шоломофоном та гермошоломом скафандру), плечі у фас, таз і ноги у профіль. Проте дещо інший — гвинтоподібний — розворот. Ліва рука опущена й трохи відведена назад, права — піднята вгору наче б то у жесті привітання і водночас ніби підтримки, подібно до Атланта, небесної сфери, оскільки майже торкається напівсферичного верху (за задумом, бо в технічному плані схоже, що пайка трохи відійшла). Постать заповнює всю вертикаль умовного об'єктива. Видовженість фігури підкреслює й піднята рука. Привертає увагу те, що фігура космонавта стилізована, але зображена досить реалістично, з дотриманням пропорцій та анатомічної будови, у ній можна впізнати звичний образ: значна фізична сила, натренованість. Зараз відомо, якою

важкою і виснажливою була підготовка космонавтів, як до їхнього загону здійснювали відбір кращих серед кращих. З часом утвердилася назва — перший, "гагаринський" набір. На сприйняття образу особливо спрацьовує зображення скафандра.

Однак при більш детальному розгляданні стає зрозумілим, що хоча космонавта зображено у відкритому космосі, його скафандр зовсім не схожий на знайомі нам дуже громіздкі, роздуті, навантажені обладнанням скафандри Олексія Леонова, в якому він здійснив перший в історії вихід у відкритий космос, Світлани Савицької, яка проводила зварювальні роботи на орбіті та інших радянських космонавтів, Ніла Армстронга та інших американських астронавтів, які досліджували поверхню Місяця, тощо. Однак, таке художнє рішення є передбаченням появи так званого біоскафандра (Bio-Suit) — скафандра нового покоління для міжпланетних експедицій. Сучасний американський скафандр SAFER, що використовується на МКС важить 136 кг, і який досі не вдавалося зробити легшим без ризику для безпеки та життєзабезпечення космонавтів, безперечно потребує заміни. Розробку марсіанського скафандра NASA фінансує вже кілька років. Конструкція та технологічні особливості дозволяють вважати його наче б то продовженням тіла. Bio-Suit будуть напилювати на тіло як полімерний аерозоль, що швидко затвердіває. Цю технологію, що здається фантастичною, вже випробовують військові фахівці Soldier systems center². Творчі рішення стають дедалі виправданішими у науковому плані.

За правим плечем космонавта бачимо яскравий опуклий червонуватий диск теплого відтінку з ледь прозорого сердолику — зображення планети наче б то видимої з далекої відстані. Це вельми цікава деталь — певний орієнтир. Хоча художник напевне задумала такий вигляд космосу, керуючись творчими міркуваннями, у художньому

Рис. 2 (а, б, в). Планета Марс. Захід Марсу за Місяць.

рішенні можна вгледіти й реальне підґрунтя. Так, під час Великого протистояння Землі та Марса у серпні 2003 року провадили спостереження та були зроблені фотографії Марса з поверхнею Місяця на передньому плані, зокрема, захід Марса за Місяць³. На цих знімках Марс є помітно більшим, ніж ми бачимо з Землі, космічним тілом жовтувато-оранжувато-червонуватого кольору (Рис. 2 а, б, в). У цілому Марс об'ємний і досить однорідний за кольором — виділяється тільки полярна шапка — й дуже схожий на зображення планети на кольє. Дуже схожі й фотографії Марса під час пилових бур, коли не видно особливостей топографії й поверхня планета видається однорідною. Отже виходить, що Т. В. Письменна прозорливо змалювала ситуацію, наче космонавт знаходиться на Місяці, а за ним — Марс. (Але, зважаючи на значну умовність, не виключено, що це може бути інша планета чи супутник або навіть Сонце — вигляд з дуже віддаленої планети: приміром з Плутона. Реально Сонце з Плутона видається зіркою, тобто, диску не видно).

У цілому колорит кольє досить стриманий: наближені за кольором та тоном світлі й холодні мельхіор і кварц; тональний і кольоровий акцент — яскравий теплий сердолік.

У сюжеті кольє бачимо віддалені космічні перспективи та наліт мрійливості. Тільки у наш час починають планувати заснування бази на Місяці, пілотований політ на Марс.

Брошку зроблено цілком реалістично. Її композиція має репортажний, фотографічний характер, тяжіє до творів станкового живопису — не ґрунтується на жорсткій схемі, відрізняється певною фрагментарністю складається з окремих деталей. За сюжетом вона є своєрідною ілюстрацією тогочасних досягнень радянської космонавтики (у науковому плані, без політичного підтексту) (Рис. 16).

Виріб має округлу форму без чітко окресленого зовнішнього контуру, що теж є певним рисуночним і, якоюсь мірою, живописним обіграванням країв — умовного формату твору, а це дуже важливо саме в ювелірному мистецтві.

Ліву половину виробу займає зображення освітленої частини поверхні планети — нашої Землі, яку наче видно з космосу. Ми часто бачимо її такою на фотографіях та в репортажах з орбіти, відколи вперше з'явилися знімки у 60-х роках. Авторка грамотно зробила її трохи більшою за іншу частину, навіть куточки виступають за край; планета сприймається великою, об'ємною, в перспективі виступає, випирає на передній план. Доповнює це враження і забарвлення агату. Агат шаруватої будови, ледь прозорий; подібний до акварелей, написаних по-мокрому. Це художньо використовують у творах ювелірного мистецтва. Авторка розвернула камінь таким чином, що

він став сприйматися як пейзажний. Зліва до зовнішнього краю брошки розміщено прохолодний сіруватий неоднорідний шар з тонким жовтим прошарком та світлішими білуватими вкрапленнями. За сірим по вертикалі проходить вужчий червонуватий шар з хвилястими краями. Такий червонуватий колір дають домішки триоксидного заліза. В ньому проглядають різні відтінки від більш густих і прохолодніших до тепліших і прозоріших; на стику видно ділянки де червоний просвічується крізь сірий. Справа яскравий червонуватий має досить рівний край за яким знову продовжується сірий, тільки значно менший і темніший. Градація мас, лінійний рисунок, тон, гра кольорів, як у художньому творі створюють ілюзію перспективного скорочення. Глядач немов бачить планету під незвичним кутом — з орбіти: наче внизу пропливають величезний гірський масив, льодовики за хмарами, берег океану...

Примітно, що Юрій Гагарін впродовж короткотривалого, але виключно важливого польоту, кілька разів звертає увагу на вигляд Землі з космосу. У нотатках він пише, як не втримавшись вигукнув, коли в ілюмінаторі з'явилася далека земна поверхня: "Краса ж яка!"⁴. Трохи з часом "Зоря" (позивний Землі) поцікавилася, що він бачить внизу. Космонавт розповідає, що "наша планета має вигляд приблизно такий, як при польоті на реактивному літаку на великих висотах. Чітко вимальовуються гірські хребти, великі ріки й лісові масиви, плями островів, берегова крайка морів". Далі спостерігає хмари над Землею⁵. Пізніше акцентує: "Увага. Бачу горизонт Землі. Такий красивий ореол! Спочатку райдуга від самої поверхні Землі, і донизу така ж райдуга переходить. Дуже гарно"⁶. Далі розповідає, що водна поверхня виглядає "темнуватими, ледь поблискуючими плямами", відчувається кулястість нашої планети, видно різкий контрастний перехід від світлої поверхні Землі до зовсім чорного неба⁷. Види Землі й зоряного неба він постійно описує точно та емоційно, захоплено.

Грамотно Юрій Гагарін порівнює побачене з творами живопису: "Проміння його (Сонця) просвічувалося крізь атмосферу, горизонт став яскраво оранжевим, з поступовим переходом у всі кольори веселки: до голубого, синього, фіолетового, чорного. Кольорова гама, яку важко описати! Як на полотнах художника Реріха!"⁸.

Поруч справа внизу, на другій половині, що зображує міжпланетний простір, розміщено зображення невеликого круглого небесного тіла, зроблене з ледь прозорого сіруватого халцедону. Сірувато-сизим до блакитного кольором передано віддзеркалене прохолодне світло небесного тіла. Це супутник Землі — Місяць. Власне він і надає можливість зорієнтуватися, що перед нами саме пара Земля-Місяць, подані у природному зіставленні за розмірами та у дещо абстраговано-

му, з підсиленими контрастами, але близькому до реального, зрозумілому, за кольорами вигляді.

Над зображенням Місяця, у правій верхній частині брошки майже горизонтально, головою до центру закомпоновано фігуру космонавта. Вона теж, як і на кольє, тонко детально пророблена та відлита об'ємною з мельхіору. Рухом вільного польоту передано, що космонавт парить у невагомості. Й хоча поруч не показано космічний корабель чи навіть фал, за допомогою пейзажу змальовано ситуацію, коли космонавт знаходиться за бортом, поруч із кораблем чи орбітальною станцією. На цьому творі ювелірного мистецтва сюжетно немов бачимо кадр відзнятий бортовою камерою. У 70-80-х роках по телебаченню транслювали багато репортажів з орбіти, у тому числі й ситуаційно дуже схожих. Зображена сцена сприймається знайомою, впізнаною.

У серіях творів образотворчого мистецтва таких як: ілюстрації, картини в інтер'єрі, монументальний живопис та ін., певні вузлові елементи, часто це фігури людей, роблять приблизно однакового розміру для формального об'єднання всього задуму (один з аспектів). У декоративно-прикладному мистецтві часто дотримуються цього ж принципу. На кольє і брошці однаковими за розмірами зроблено фігури космонавтів та планети. Мельхіорові фігури повністю подібні за розмірами, манерою та ступенем проробки. Хоча планети різного кольору й тону, вони теж є об'єднуючим модулем за розміром і формою.

Цікаво, що подібні зображення небесних світил — Сонця та Місяця — виробилися як знакові й стали традиційними ще в давньоєгипетському ювелірному мистецтві. Дуже схоже показано Сонце і, по суті, схоже Місяць на прикрасах з гробниці фараона Тутанхамона. Зокрема, на масивній золотій підвісці, що подає сонячну ладдю зі скарабеем, який тримає знак Сонця на обрії, світанкове Сонце також зроблено з яскравого червонуватого сердоліка в золотій оправі⁹. Так само виконано Сонце і на золотій підвісці, яка зображує ладдю зі скарабеем і павіанами¹⁰. На золотій підвісці у вигляді крилатого скарабея скарабей підтримує золотий серп Місяця, а його неосвітлена частина зроблена з сердоліка прохолоднуватою відтінку¹¹. На прикладі багатьох прикрас простежується, що єгиптяни добре знали природу цього космічного тіла й підкреслювали, що воно має кулясту форму. Об'єм кулястого кам'янистого масиву Місяця буває добре видно під час повних місячних затемнень. Зокрема, це добре спостерігалось 7 жовтня 1987 р. (північне місячне затемнення) та 3 березня 2007 р.

У творах образотворчого мистецтва часто ставиться задача художніми засобами передати матеріальність зображуваного. Художні

матеріали, що використовуються в декоративно-прикладному мистецтві іноді дають навіть багатші можливості ніж в академічному. В роботах Т. В. Письменної на космічну тематику камені вже за своєю природою відповідні матерії Всесвіту — кам'яним небесним тілам, кремнію з якого вони сформовані та ін. Метал оправ теж починає сприйматися як її металева складова. А в постатях космонавтів він досить схожий на біло-сріблястий матеріал справжніх скафандрів. Традиційні ювелірні матеріали у цих творах максимально близькі до натури.

Прикраси гарнітура витримані в сріблясто-сірувато-червонуватому колориті. Значно переважають прохолодні кольори: сріблясті, білуваті, сіруваті з різними відтінками. На кольє їх палітра стримана: метал і кварц із легкими відтінками; на брошці — багатша: метал, кварц, халцедон, прохолодні частини агату з відтінками різних кольорів. Холодними кольорами у поєднанні з ефектами прозорості, грою глибин каменів, бликів художньо передано космічні далі з безповітряним простором і абсолютним холодом, жорстким або дуже віддаленим Сонцем.

У радянському мистецтві космонавтів зображували в основному узагальнено, тобто, як землян, уникаючи державної символіки, або показуючи її делікатно. Т. В. Письменна не зробила конкретних деталей, що вказували б на приналежність космонавтів державі СРСР, що відбиває ідею планетарності, загальнолюдського значення вивчення космосу.

До гарнітура "Космос" тяжіє й брошка "Космічний пейзаж" (Рис. 1 в). Як видно вже з назви — вона пейзажна й за розмірами та своєрідною роботою у форматі близька до брошки з гарнітура. В цілому вона округла, з маленькими виступаючими частинами. Задум цього твору, очевидно, виник під враженням від фотографій з чарівно красивими видами зоряного неба, що стали поширюватися серед фахівців і публікуватися саме після 60-х, й особливо з 80-х років. На брошці зображено унікальне, надзви-

Рис. 3.
Спалах нової зірки.

чайно видовищне явище — вибух Новоподібної, Нової або Наднової зірки (Рис. 3).

Оскільки в художньому творі зображення стилізоване, для остаточної впевненості розглядалися й інші космічні явища. Астрономи зазначають, що дещо схожим є вигляд падіння комети або великого метеорита на планету. Приміром, падіння комети Шумейкера-Леві на Юпітер 16-22 липня 1994 р., що перед падінням розірвалася приблизно на 21 фрагмент. Однак, таке унікальне явище сталося пізніше, ніж брошку було створено і спостерігалось вперше, а тому не могло бути реальним документованим випадком для зображеного.

Ще деякі надзвичайно видовищні явища сталися нещодавно. Астрономи стали свідками феномену, що ніколи не спостерігався раніше. Навколо далекої галактики GRB 031203, що знаходиться на небі зовсім близько від зірки Наос (дзета Корми), а просторово — прямо за туманністю Gum — найбільшою на нашому небі, стався гамма-сплеск після якого було видно надзвичайне рентгенівським гало, яке розширювалося. Орбітальна обсерваторія Integral (ESA) зареєструвала сильний потік гамма-квантів, що тривав 30 секунд. І вже через 6 годин рентгенівська обсерваторія XMM — Newton зробила перший знімок гало навколо гаснучого рентгенівського післясвітіння сплеску. Професор Ян Халлідей (PPARC) зазначає: "Гамма сплески є найсильнішими вибухами з відомих у Всесвіті"¹². Гігантський спалах у гамма-діапазоні, що затьмарив би Місяць якби його можна було бачити, стався у Молочному Шляху і спостерігався 27 грудня 2004 р. Його джерелом була нейтронна зірка (магнетар) SGR 1806-20 у сузір'ї Стрільця. Спалах було зафіксовано з використанням гамма-телескопа Swift¹³.

Найбільше схожий зображений момент на спалах Нової у сузір'ї Единорога, що спостерігався в 2002 р., але оскільки це явище теж сталося пізніше ніж ювелірні вироби були створені, було розглянуто інформацію про вибухи, котрі сталися раніше (Рис. 3). Такі явища є рідкісними й за період спостережень помічені не часто. Зокрема за новітній період виділяється спалах Нової в сузір'ї Лебедя 29 серпня 1975 р.

Надновими називають ті зірки, що несподівано спалахують в результаті вибуху гігантської сили. Майже неможливо уявити собі енергію, що виділяється під час спалахів — вибухів Наднових зірок. За кілька місяців зірка випромінює у навколишній простір стільки ж енергії, скільки Сонце за кілька мільярдів років. Вважається, що потім щільність ядра зірки багатократно збільшується, температура ядра досягає 200 мільярдів градусів, і зірка колапсує всередину себе. Під час вибухів Нових і Наднових зірок велетенська кількість зоряної речовини вивергається у навколишній космічний простір¹⁴.

Саме такий момент бачимо на ювелірному виробі. За величчю змальованого явища, центрованістю композиції, тягами композиційних рисуючих вгору, колоритом — це монументальний пейзаж. Майже в центрі брошки з незначним зміщенням вліво розміщено розжарене ядро зірки, зроблене з яскравої червоної яшми. Воно дещо видовжене по вертикалі, асиметричне — з лівого боку більш опукле, з правого — пласкувате. До цього боку й до верху примикає кілька невеликих металевих деталей у формі хвиль, що в художньому плані за масою доповнюють ядро, та, як рисуючі елементи, спрямовані вгору й вліво по дузі, виявляють композиційні ритми, мов акцентовані лінії в рисунку або мазки в живопису. Пласкувата металева деталь продовжує ядро знизу по-окружності й вигинається назовні, а з середини двома хвилями піднімається вгору. Далі над ядром дві тонкі хвилі з дротів і пласка, що по формі майже повторює верхню частину ядра, потім ще два маленьких вигини з тонких дротиків. За змістом металеві деталі передають колосальну енергію вибуху, рух вибухової хвилі, що змітає все на своєму шляху. Все разом з ядром справляє враження дуже швидкого руху, живості, мінливості. На кінці металевої хвилі, над ядром, вставлено маленький червонуватий сердолік й два дротяних вигини завершуються металевими зернинами. Ці кулясті форми сприймаються як зірки поблизу спалаху. Подібне можна побачити на фотографіях зоряного неба. Але, можливо, це космічні тіла, які поглинає зірка, що вибухнула. Такі явища теж відомі. Зокрема, зміни спектру зірки схожого типу пояснюють поглинанням планет¹⁵.

Вельми вдало для художнього задуму використаний зріз агатової мигдаліни. Авторка спеціально підбрала камінь за розміром, формою, малюнком, кольорами. Агат молочно-білуватий красивої проглядаємої структури з яскравим тепло-червоним прошарком. Таке забарвлення дають домішки триоксидного заліза. Він сприймається виразно пейзажним саме в такій композиції. Задуманим художнім та смисловим центром — ядром і металевими розчесами — в технічному плані заповнена невелика порожнина посередині кам'яної пластини. Подібні порожнини різних розмірів і конфігурацій часто відкриваються після розрізу в середині агатових мигдалин. В даному разі видно, що порожнина була невеликою, досить простою. Самому агату художниця надала нетипову для вставок ювелірних виробів виїмчасту підковоподібну форму — ним став оточений центр знизу й з боків. З середини червоне яшмове ядро зірки з металом оточене агатом білого — фонового кольору, що передає розпечений простір. Ним виявлений тональний і кольоровий контраст, сильніший зліва. Справа біля металевої деталі він м'якше. Концентрично за білим іде чер-

вонувате кільце. Воно має вигляд зображення оболонки зірки, що розлітається з жахливою енергією. За гігантською червоною хвилею вогню інде продовжується білий. У кількох місцях до країв виробу підходить червоний. Це справляє враження швидкоплинності явища. Велетенський вибух немов відбувається на очах, розростається; наче вже не вміщується в умовному об'єктиві. Хоча червоних за площею майже стільки ж, як і білуватих зі сріблястими, але червоний — активний колір, сприймається домінуючим. Колорит брошки в поєднанні зі змістом, масштабами, справляє протилежне емоційне враження, ніж у гарнітурі "Космос". Це велетенський розжарений світ. Білі й сріблясті тут асоціюються зі світінням гарячих блакитних та білих Гігантів і Надгігантів, червоні — з незорим вогнем.

У роботі митців все працює на виразність творів. Важливою основою для Т. В. Письменної залишилися знання в галузі архітектури, про що говорила і вона сама. В її роботах, як і в багатьох ювелірних виробах різних епох, можна побачити художній відбір, узагальнення та ін. проведені за монументальним принципом: грамотна тектоніка, градація мас, об'ємів, чітко продуманий локальний колорит. Прикраси були задумані здебільшого на живописних зіставленнях. Частина металу зовсім незначна — в гарнітурі тільки оправы та фігури, в брошці — оправы та елементи пейзажу. Майже всі металеві оправы й дрібні деталі є рисуючими лініями творів. Домінують камені, що займають значно більші площини й об'єми. Особлива увага була приділена їх підбору за забарвленням, малюнком та рівнем прозорості. В колориті переважають сріблясті та різні відтінки сірих кольорів від кольору мельхіору й складних відтінків білого на агаті та водяно-прозорого в кварці до сірувато-блакитнуватою в халцедоні. Акценти зроблені на невеликих теплих червонуватих деталях: від ледь прозорого сердоліку на кольє й смуги агату на брошці до темнішої яшми. Плями кольорів грамотно організовані по тепло-холодності. Їх відбір та поєднання ґрунтується на теорії додаткового кольору. В цілому прохолодні трохи світліші за теплі. Особливості малюнку каменів сприймаються як живописно прописані деталі пейзажів. Однак пластичні елементи теж важливі, оскільки метал й особливо камені завжди мають певні товщини. В творах Т. В. Письменної їх художня розробка переходить у вираження простору. За поєднанням роботи з об'ємом і кольором вироби децю нагадують мозаїку на рельєфі в монументальному живописі або розписаний рельєф. Рельєф прикрас низький. Пророблені деталізовані фігури та дрібні деталі пейзажу виконані з металу. В усіх виробах металом немов домальоване те, що неможливо передати в камені. Кольором мельхіор долучається до гамми прохолодних, багатою грою тону підсилює їх контрастність.

Є вдалим вибір білого металу, що асоціюється з переважною більшістю сучасних та надсучасних металевих виробів, особливо з авіаційною та космічною технікою. Саме метали білого кольору: залізо, сталь, алюміній, нікель, титан та ін., а також сплави, у тому числі й мельхіор, стали домінувати у техногенному ХХ столітті. У ювелірній справі а також високотехнологічному обладнанні поширенішою стала дорогоцінна платина, використовується "біле золото" — сплав золота з іридієм. Були відкриті та стали використовуватися й надзвичайно рідкісні та дорогоцінні метали: осмій, ванадій та ін. По-науковому стали вивчати метеорити; їх найбільше металевих — залізних, залізо-нікелевих та з ін. домішками, і вони відомі з дуже давніх часів саме як небесний метал.

На виставці твори експонувалися на чорному фоні. Очевидно вони і були розраховані до чорного (особливо прохолодного — тіюідію, чи синювато або фіолетувато-чорного) й саме так дуже вирашно виглядають. За змістом чорний сприймається як продовження космічного пейзажу; з ним починають взаємодіяти камені та металеві деталі. Художньо фон входить у систему тональних та кольорових відношень. Особливо активно він впливає на сприйняття кольє, оскільки його центральна частина — фігура космонавта з планетою за його плечем, — силуетом повністю виходить на фон і льодистий кварц з боків напівпрозорий. В брошці з гарнітура на фоні помітніше виявляється права частина теж з фігурою космонавта й Місяцем. В обох брошках фон важливий для сприйняття продуманого лінійно і в кольорі зовнішнього контуру виробу.

Як правило, художні твори різних видів мистецтва й жанрів потребують знань в певних галузях, збору матеріалу, іноді протягом довгого часу. Специфічно це робиться й для творів декоративно-прикладного мистецтва. В роботах Т. В. Письменної відображені враження космічної доби від її початку наприкінці 50-х років до досить значного розвитку в середині 80-х — часу, коли вони були створені. Очевидно, що оскільки ювелірні вироби зроблені реалістично, збір матеріалу для них проводився подібно до цієї підготовчої роботи для творів образотворчого мистецтва. Впізнається картинний, монументальний підхід; у такому разі в художніх творах проглядається кілька нашарувань: передісторія подій, історичний момент, майбутнє — тема бачиться у розвитку в часі.

Перші космічні апарати СРСР та США відправили в бік Місяця у 1958 році. Далі науковців великих космічних держав зацікавили Венера і Марс — по-справжньому глибокий космос. Протягом 1958–1960 років були досягнуті певні успіхи, зокрема, фотографування зворотнього боку супутника Землі (1959 р. радянський космічний апарат "Луна-3") та ін., а також створений заділ для наступних польотів¹⁶.

На початку 1961 року радянські й американські конструктори розпочали розробку нових космічних апаратів, призначених для дослідження об'єктів Сонячної системи. Задачі стояли досить складні — м'яка посадка на Місяць та інші планети¹⁷. Відтоді СРСР і США здійснили багато пусків автоматичних станцій до Венери, Місяця, Марса. Деякі місії дали дуже важливі наукові результати. Зокрема, були зроблені перші знімки поверхонь цих небесних тіл¹⁸.

Насичена програма досліджень планет і їх супутників, що передбачає польоти космічних апаратів, дала поштовх формуванню сучасної планетології — науці, що коріниться в класичній астрономії, й у якій багато досягнуто за останні 30–40 років¹⁹.

У 1968 р. вперше було одержане зображення місячного ландшафту, знятого безпосередньо на поверхні Місяця. Це зробила радянська автоматична станція "Луна-9". Станції "Луна-16" і "Луна-20" виконали унікальний експеримент — доставили зразки місячного ґрунту з поверхні Місяця. За допомогою станцій "Луна-17" і "Луна-21" на поверхню Місяця були доставлені автоматичні пересувні лабораторії "Луноход-1" і "Луноход-2" (1979 р.), роботу яких і зараз оцінюють дуже високо²⁰.

Марс — планета, котра завжди була предметом наукових суперечок і дискусій. Схоже, в Сонячній системі це єдина планета, де варто шукати ознаки життя — минулого чи теперішнього. Червона планета якнайкраще підходить для наступних відвідань людьми та навіть колонізації. Чи є життя на Марсі, чи було воно там, з'ясувати це — основна задача станції Mars Express, виведеної на міжпланетну траєкторію російською ракетою-носієм Союз-Фрегат, що стартувала 2 червня 2003 року з космодрому Байконур. Вважається, що для існування життя необхідна вода. У ході виконання попередніх місій вдалося знайти невелику кількість водяної пари в атмосфері планети. Неодноразово повідомлялося про те, що станції вдалося знайти ознаки наявності води на Марсі. Отже, вірогідно, поливати квітучі яблуні будуть саме місцевою водою²¹. 7 грудня 2006 року в теленовинах повідомили про знайдення рідкої води за слідами водної ерозії в кратері вулкану.

Однак, пошуки ознак життя чи протожиття ведуться й на інших небесних тілах. На галілеєвих супутниках Юпітера (Ганімед, Європа) вчені зіткнулися з новим об'єктом планетології та екзобіології — ендогідросферою — підповерхневими басейнами рідкої води глобальних масштабів, що існують космогонічні проміжки часу (мільйони років). Вода під поверхнею може бути і у таких супутників планети Сатурн, як Титан, Діона і Япет. Співробітники Головної Астрономічної обсерваторії України А. Ф. Стеклов і Л. А. Колоколова запропонували гіпотезу про можливість виникнення та подальшої еволюції біосфер у ендогідросферах планет і їх супутників²². Вчені давно

вважали, що навколо деяких зірок, так як і навколо Сонця, обертаються планети. Але тільки останнє десятиліття ХХ ст. подарувало астрономам довгоочікуване відкриття: були відкриті перші планетні системи у різного типу зірок, у тому числі й нейтронних — радіопульсарів. За нововідкритими космічними тілами закріпилися назви: "позасонячні планети" та "екзопланети"²³. Вивчаються можливості існування життя на таких планетах.

Здійснилася одвічна мрія про політ людини у космос.

Вражають технічні можливості навіть того першого космічного корабля. Юрій Гагарін у нотатках писав як "ще здаля угледів спрямований угору сріблястий корпус ракети, оснащений шістьма двигунами загальною потужністю двадцять мільйонів кінських сил"²⁴. Далі він продовжує: "Восток" ішов зі швидкістю майже 28 000 кілометрів на годину. Таку швидкість важко уявити на Землі"²⁵. Як неможливо уявити в євразійських степах двадцять мільйонів коней...

Історичним став виступ президента США Джона Кеннеді на спільному засіданні обох палат Конгресу 25 травня 1961 року, що офіційно називався "Про невідкладні заходи з забезпечення національних інтересів" в якому американський лідер проголосив національною метою США висадку американців на Місяці ще до кінця десятиріччя²⁶.

У 1969 р. американські астронавти Нейл Армстронг та Едвін Олдрін стали першими людьми, які ступили на Місяць в південно-західній частині Моря Спокою²⁷. За словами Армстронга це був "маленький крок для людини і величезний стрибок для людства".

Вже на початку ХХІ ст. обговорюються перспективи пілотованих польотів на Марс. Рей Бредбері у своєму виступі на відкритті слухань в комісії з освоєння космосу в червні 2004 року сказав: "Ми — перехідне покоління. Десять тисяч років тому людина вийшла з печери. А сьогодні наш шлях через Місяць і Марс лежить на Альфу Центавра. Ми майже нічого не знаємо про походження життя на Землі... Нам треба спробувати передбачити майбутнє на...п'ятсот років уперед... Спробуємо уявити, що Місяць — це перевалочна база, а Марс — terra incognita, створення нової цивілізації на якій дасть плоди лише через п'ятсот, тисячу, десять тисяч років, коли вона стане ще однією віхою на шляху до Альфи Центавра. Ви запитаете, навіщо все це? На те, що Життя — як будь-яка жива істота потребує продовження, прагне вижити, звільнитися від воїн, що роздирають планету... Я невтомно повторюватиму: запитайте дітей, їх радісні голоси заглушать ваші сумніви. Їм не потрібне ні золото, ні срібло, вони радіють у передчутті зустрічі з космосом. Радість польоту... Щастя того, хто ступив на Марс... Захват землянина, який доторкнувся до Альфа Центавра. Неможливо закрити дух людський. Інакше загрузнуть обидві ноги, і тоді Земля стане могильником людства.

На шляху до зірок неминучі втрати. Але здаватися неможна. Ми переможемо, ми будемо йти вперед, і врешті решт прийдемо до своєї мети."²⁸

Реалії космічної ери торкнулися усіх сфер життя людства, дали можливість на новому рівні осмислювати гармонію Всесвіту, намагалися зрозуміти місце людини, її відповідальність. Збагачене науково-філософське бачення надихнуло митців на створення цікавих, різних художніх творів.

Для художника особливо потрібне візуальне сприйняття інформації, що може стати важливим джерелом натхнення, поштовхом до роботи над певною темою. Стосовно деяких тем, зокрема, природничих, як тема космосу, безперечно піднімаються глибинні пласти особистих вражень, що накопичуються протягом життя. У творах Т. В. Письменної проглядаються враження від споглядання краси зоряного неба, далеких планет, зірок. Як корінна кримчанка, вона очевидно часто задивлялася на зоряне небо, бувала в Кримській обсерваторії.

Т. В. Письменна зазначала про себе у 1985 р., що вона в процесі роботи намагалася оволодіти різними техніками обробки металу й застосовувати різноманітні прийоми залежно від задач роботи. В обробці каменя шукала нові пластичні форми, що вимагало розширення прийомів обробки. З технікою обробки каменя й металу знайомилася на ювелірних заводах, але в основному навчалася по літературі. Їй хотілося б продовжити оволодівати ювелірними техніками в металі, розширити кількість прийомів обробки каменя. Хотілося б, щоб ці технічні засоби допомогли зробити речі образні, з цікавим художнім змістом.

Т. В. Письменна учасник багатьох виставок, зокрема, міжнародних: "Яблонець 77" (Чехословаччина, 77 р. роботи відзначені дипломом) та "Яблонець 80" (Чехословаччина, 80 р.), всесоюзних: "Художники народу" 1982 р., "Мистецтво України" 1985 р. За плідну роботу в Художньому комбінаті вона одержала два дипломи від Президії Правління Співки художників України.

Твори Т. В. Письменної гарнітур "Космос" та брошка "Космічний пейзаж" відразу впізнаються як зроблені у 80-х роках, коли ця тема вже мала певні напрацювання в образотворчому мистецтві, стала модною.

Хоча теми космосу в образотворчому мистецтві у нашій країні митці здебільшого відображали в реалістичних живописі, скульптурі та у вигляді ілюстрацій до творів письменників-фантастів, ювелірні вироби Т. В. Письменної є цікавим прикладом їх змалювання мовою професійного декоративно-прикладного мистецтва. Твори

можна вважати етапними в українському ювелірному мистецтві, оскільки в них на високому художньому рівні відображений важливий історичний період вивчення космосу.

- ¹ Гагарін Ю. О. Дорога в космос. Нотатки льотчика-космонавта СРСР. Літ. запис С. О. Борзенка і М. М. Денисова. Пер. з рос. В. Г. Тищенко. – К.: Політвидав України, 1983. – 325с., 10 л. іл.
- ² Вселенная, пространство, время. Научно-популярный журнал. – 2003 – № 1 (1) – С. 10-12; Вспышка Новой в созвездии Единорога. К., 2003 – С.25.
- ³ Там же, с.15.
- ⁴ Гагарін Ю. О. Дорога в космос..., с. 141.
- ⁵ Там же, с. 142.
- ⁶ Там же, с. 143.
- ⁷ Там же, с. 144-145.
- ⁸ Там же, с. 145.
- ⁹ Сокровища гробницы Тутанхамона. Каталог выставки. – М.: Советский художник, 1974. – Кат. № 33.
- ¹⁰ Там же, кат. № 32.
- ¹¹ Там же, кат. № 30.
- ¹² Вселенная, пространство, время..., с. 12-13.
- ¹³ Житецкий А. Галилеевы спутники Юпитера. – Ч. II. Европа и Ганимед. – С. 14-18. Вселенная, пространство, время. Научно-популярный журнал. – 2005 – № 3 (10). – С. 12-13.
- ¹⁴ Вселенная, пространство, время. – 2003 – № 1 (1). – С. 10-12.
- ¹⁵ Вселенная, пространство, время..., с.12.
- ¹⁶ Железняков А. История межпланетных путешествий. – Часть I. Штурм начинается (1958-1960гг.). – С.27-32; Вселенная, пространство, время. Научно-популярный журнал. – 2004 – № 6 (7) – С.27-32.
- ¹⁷ Железняков А. История межпланетных путешествий. – Ч. II. Венера, Марс и начало пути на Луну (1961-1969гг.). – С.24-29; Вселенная, пространство, время. Научно-популярный журнал. – 2005 – № 1 (8). – С. 25.
- ¹⁸ Вселенная, пространство..., с. 24-29.
- ¹⁹ Житецкий А. Галилеевы спутники Юпитера. – Часть II. Европа и Ганимед. – С. 14-18. Вселенная, пространство, время. Научно-популярный журнал. – 2005 – № 3 (10) – С.14.
- ²⁰ Пугач А. Ф., Чурюмов К. И. Небо без чудес. – К.: Политиздат Украины, 1987. – С.76-78
- ²¹ Вселенная, пространство, время... 2005 – № 3 (10), с.15.
- ²² Житецкий А. Галилеевы спутники Юпитера..., с. 14-18.
- ²³ Сурдин В. Планеты иных звезд //Вселенная, пространство, время. Научно-популярный журнал. – 2004 – № 4 (5) – С. 6-10.
- ²⁴ Гагарін Ю. О. Дорога в космос..., с. 133.
- ²⁵ Там же, с. 145.
- ²⁶ Сурдин В. Планеты иных звезд..., с. 6-10; Вселенная, пространство, время. Научно-популярный журнал. – 2004 – № 4 (5) – С. 26-27.
- ²⁷ Пугач А. Ф., Чурюмов К. И. Небо без чудес. – К.: Политиздат Украины, 1987. – С. 76.
- ²⁸ Житецкий А. Галилеевы спутники Юпитера..., с. 28-29.